

Terenski rad u nastavi povijesti – učenje metodom otkrivanja

U Velikoj se Britaniji koristi suvremena metoda učenja povijesti - metoda učenja otkrivanjem, gdje učenici sami ili uz pomoć pitanja pronalaze podatke i na temelju dokaza interpretiraju prošlost. Učenje pomoću otkrivanja prošlosti odvija se na četirima razinama, pritom učenici na svakoj razini odgovaraju na određena pitanja. Na prvoj razini učenici pokušavaju odgovoriti na pitanje: Što mi govori ovaj izvor?; na drugoj: Što mogu pretpostaviti i zaključiti iz tog izvora?; na trećoj razini: Što mi izvor ne govori?; i na četvrtoj, zadnjoj razini: Koja još pitanja moram postaviti da bih riješio zadatak? Elementi otkrivanja dolaze do izražaja i pri terenskom radu. Glavne metode terenskog rada koje se najčešće koriste u Velikoj Britaniji (opažanje, otkrivanje i postavljanje hipoteza) uključuju brojna pitanja i zadatke pomoću kojih učenici sami otkrivaju prošlost.

Ključne riječi: terenske metode rada, opažanje, otkrivanje, postavljanje hipoteza, učenje pomoću otkrivanja.

Uvod

“Dužnost je svakog pojedinca da upozna ostvarenja prethodnih generacija, da po njima spoznaje svoje kulturno i umjetničko naslijeđe, da se tim djelima koristi na svoje dobro i da ih čuva za sljedeće naraštaje.”¹ Jedan od načina upoznavanja djela prethodnih generacija je i otkrivanje – istraživanje terena, odnosno prirodnog okoliša, osobito rodnog kraja i pokrajine.

U Velikoj se Britaniji koristi zanimljiva i uspješna metoda takozvanog učenja otkrivanjem, koja se temelji na pitanjima pomoću kojih učenici postupno upoznaju i otkrivaju prošle događaje, a primjenjuje se i pri terenskom radu.

Zbog toga je u ovom radu najprije predstavljena metoda učenja otkrivanjem, a u drugom dijelu terenske metode rada koje su karakteristične za nastavu povijesti u Velikoj Britaniji, prije svega opažanje (zapisivanje, crtanje, fotografiranje, snimanje), otkrivanje (mjerjenje, intervjui) i postavljanje hipoteza.

1 Golob, Nataša (2003). Umetnosna zgodovina: učbenik za umetnosno zgodovino v gimnazijskem izobraževanju, srednje tehniškem oz. strokovnem izobraževanju in poklicno tehniškem izobraževanju. Ljubljana: DZS, str. 11

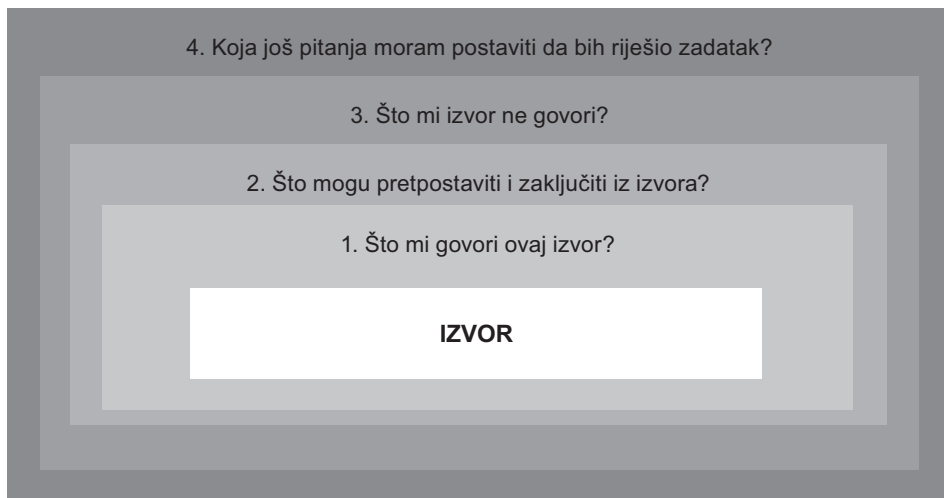
Učenje pomoću otkrivanja

Pri učenju metodom otkrivanja bitno je da si učenici sami postavljaju pitanja kako bi pronašli potrebne podatke. Najčešće odgovaraju na pitanja koja se odnose na određene izvore te se koriste izvorima koji se nalaze na terenu (i u muzejima). Povijesno istraživanje znači da učenici nastoje pronaći informacije o različitim vidovima prošlosti u pojedinim razdobljima, i to proučavajući različite izvore da bi prepoznali sličnosti i razlike, uzroke i posljedice, vrijeme, te promjene i kontinuitet. Pri učenju otkrivanjem učenici najprije odgovaraju na pitanja: što, za što (npr. čemu je služio neki predmet), kako (npr. kako je napravljen) i zašto, zbog čega (npr. zbog čega je napravljen), a tek na kraju na pitanja: kada, tko, gdje.

Učenje otkrivanjem odvija se tako da učenici najprije postavljaju pitanja kako bi dobili informacije; zatim odgovaraju na pitanja koja se odnose na različite izvore (npr. slikovna građa, očevici, predmeti), izabiru izvore koji su povezani s istraživanjem (osobito pisane izvore), a na kraju vrednuju izvore te se koriste i nekim drugim izvorima (npr. usmenim, informacijsko-komunikacijskim i dr.).²

Najčešći model učenja otkrivanjem odvija se na četirima razinama, tj. u četiri koraka.

Model učenja otkrivanjem - četiri razine:

Prva razina je opažanje izvora, pri čemu učenici nastoje odgovoriti na pitanje: Što mi govori ovaj izvor?; druga razina zahtijeva od učenika da odgovore na pitanje: Što mogu pretpostaviti (koje hipoteze postaviti) i što mogu zaključiti iz izvora?; treća razina zahtijeva da se učenici zapitaju: Što mi izvor ne govori?; na četvrtoj razini

² Hoodless, Pat, Bermingham, Sue, McCreery, Elaine, Bowen, Paul (2003). Teaching Humanities in Primary Schools. Exeter: Learning Matters Ltd, str. 49.

utvrđuju: Koja još pitanja moram postaviti da bih riješio zadatak? Učenici na svako pojedino pitanje odgovaraju u okvire. Pritom nastavnici provjeravaju znaju li se učenici služiti različitim izvorima, znaju li postavljati pitanja, odgovarati te birati i zapisivati odgovore na odgovarajućoj razini.³

Igračice hazene⁴

Primjer učenja otkrivanjem:

Učenici moraju odgovoriti na sljedeća pitanja: Što mi govori ova fotografija? Što mogu pretpostaviti i zaključiti na temelju te fotografije? Što ne mogu saznati iz ove fotografije? Na koja još pitanja moram odgovoriti da bih utvrdio kolika je bila uključenost žena u sportske aktivnosti između dvaju ratova u 20. stoljeću u Sloveniji?

Budući da postoje različite vrste izvora, odnosno interpretativnih oblika prošlosti (npr. oglasi, reklame, ilustracije, karikature, računalne simulacije, dnevници, dramske igre, film ili videosnimke, knjige, televizija, radio, muzejske izložbe, usmena izvješća, portreti, umjetničke slike, učenički rad, poezija, rekonstrukcije, pjesme, nastavnikovo izlaganje...⁵), izvore je potrebno proučavati postupno.

U Sloveniji se proučavanje izvora provodi već u osnovnoj školi, i to na različitim razinama. Prvo učenici otkrivaju osnovne značajke izvora, odnosno nastoje u izvoru pronaći određeni podatak, otkriti poruku izvora, prepoznati određene elemente pisanih ili slikovnih izvora. Zatim dalje proučavaju izvor, zaključuju što je bit teksta, komu se izvor (tekst, slika) obraća, što želi poručiti, te nastoje utvrditi zašto autor teksta zauzima takvo stajalište. Na najvišoj razini učenici trebaju pojasniti svoje stajalište prema poruci u izvoru, pojasniti razlike između sadašnjosti i prošlosti te pronaći uzročne veze između vremenski i prostorno udaljenih događaja.⁶

3 Davies, Peter i dr. (2003). *Enlivening secondary history. 40 classroom activities for teachers and pupils.* London – New York: Routledge Falmer, str. 55.

4 Igračice hazene Sportskog kluba Ilirija iz 1920. godine. Hazena je oblik rukometa, koji se počeo igrati u Češkoj. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino.* (1988). Godište 36. Br. 3, str. 226.

5 Copeland, Tim (2004). *Interpretations of History: constructing pasts.* U: *Education and the Historic Environment.* London – New York: Routledge, str. 36.

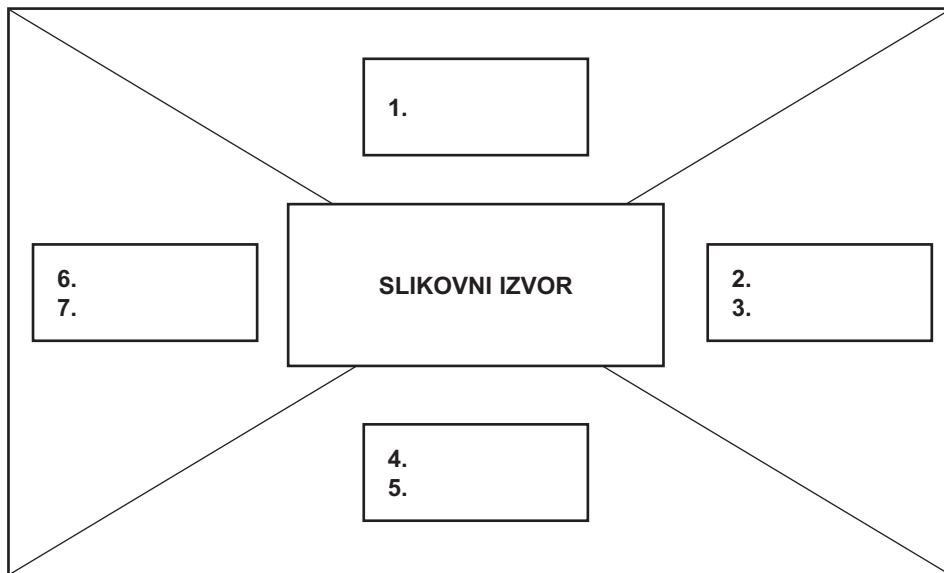
6 Rode, Marjan, Tawitian, Elisa (2004). *Prvi koraci v preteklosti. Delovni zvezek za 6. razred devetletne osnovne šole.* Ljubljana: DZS, str. 4.

Posebnost u Velikoj Britaniji je metoda rada s izvorima, pri kojoj se s jedne strane postavljaju pitanja o njihovoj primjenjivosti, pristranosti i vjerojatnosti (npr. učenici prepoznaju i shvaćaju zašto i primarni izvori mogu biti manje pouzdani); s druge strane, postavljaju se pitanja o korištenju izvora kao informacija ili kao dokaza te, posebice, primjena, analiza i evaluacija različitih interpretacija pomoću kojih učenici prepoznaju i shvaćaju zbog čega je i cjelokupna povijest interpretacija.⁷ I metoda rada s izvorima uključuje elemente metode otkrivanja.

U nastavku donosimo primjer učenja metodom otkrivanja koja se odnosi na slikovnu građu. Učenici redom odgovaraju na sljedeća pitanja:

1. Podrobno opiši što vidiš na slici.
2. Ako su na slici ljudi, što misliš o čemu razmišljaju, odnosno što osjećaju?
3. Što misliš, kako su povezani ljudi i okolni prostor?
4. Kakve osjećaje pobuđuje slika?
5. Što na slici izaziva takve osjećaje?
6. Koja bi pitanja želio postaviti ljudima sa slike?
7. Što bi te ljude upitao o okolnom prostoru?⁸

Model učenja otkrivanjem – slikovni izvor⁹

7 Phillips, Rob (2002). *Reflective Teaching of History* 11–18. London – New York: Continuum, str. 72–85.

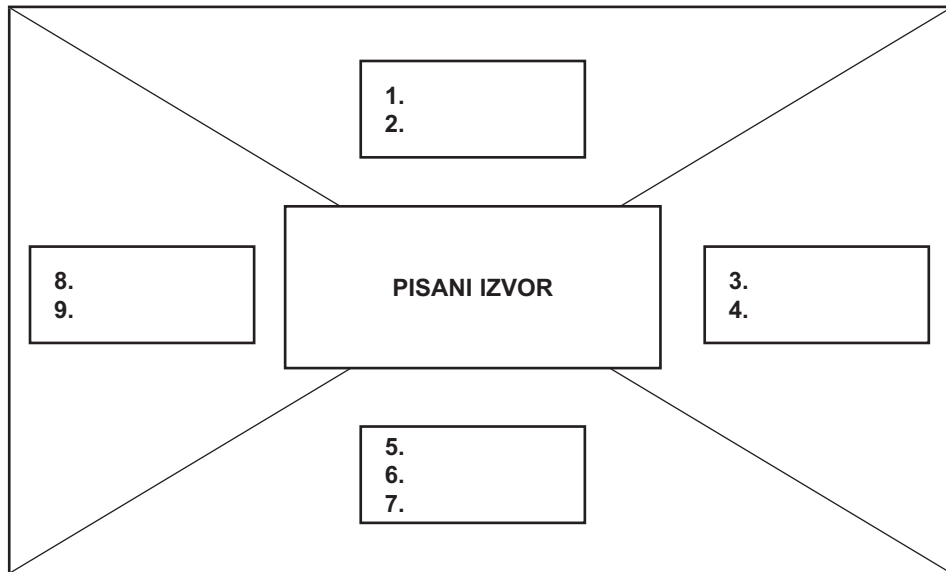
8 Taylor, Liz (2004). *Sense, relationship and power: uncommon views of place*. U: *Teaching History*. Br. 116, str. 11.

9 Isto.

Sljedeći primjer učenja pomoću otkrivanja odnosi se na pisane izvore. Učenici pokušavaju odgovoriti na pitanja koja su podijeljena u četiri skupine i odnose se na:

- razumijevanje i vrednovanje izvora te, osobito, na razumijevanje i zaključivanje iz izvora: 1. Što možeš naučiti iz ovog izvora?; 2. Što mi izvor govori o... ?;
- razumijevanje izvora u kontekstu: 3. Uz pomoć izvora i svojega znanja objasni... ; 4. Kako se podatak u izvoru slaže s tvojim znanjem o... ?;
- vrednovanje korisnosti i pouzdanosti izvora za dokazivanje, odnosno interpretaciju povijesti: 5. Na koji način taj izvor uvjerava?; Na koji je način taj izvor koristan za povjesničara koji želi... ?; 7. Koliko je izvor koristan, pouzdan za proučavanje?;
- vrednovanje interpretacije i izlaganje: 8. Kako taj izvor prikazuje... ?; 9. Zbog čega prikazuje na taj način?¹⁰

Model učenja otkrivanjem – pisani izvor:

Učenje otkrivanjem odvija se postupno, od opažanja (učenici opažaju), otkrivanja (učenici odgovaraju na pitanja ili ih postavljaju), postavljanja hipoteza (učenici zaključuju na temelju opažanja) do rješavanja zadatka (učenici se služe stručnom literaturom).¹¹

10 Copeland, Tim (2004). Interpretations of History: constructing pasts. U: Education and the Historic Environment. London – New York: Routledge, str. 33–40.

11 Smart, Dean (2006). Memorials: Linking the Local to the National and the Global. U: History at Work: Practical and Theoretical Dimensions of History Teaching. Euroclio Bulletin 23, str. 38.

Terenske metode u nastavi povijesti

Glavne metode terenskog rada u nastavi povijesti u Velikoj Britaniji su opažanje, otkrivanje i postavljanje hipoteza.¹² Pri proučavanju na terenu u Velikoj se Britaniji najčešće proučavaju ulice, stambene zgrade, industrijski objekti, povijesne građevine, gradovi, crkve, groblja, spomenici, vrtovi, parkovi i predmeti.

Metoda opažanja ima za cilj da učenici shvate mjesto, odnosno prostor koji promatraju. Posebna se pozornost poklanja onomu što učenici vide, čuju i osjećaju. Oni otkrivaju koje se stvari nalaze u tom prostoru, što su ljudi tamo radili, traže dokaze o popravcima, promjenama, te nastoje utvrditi i razloge tih promjena.

Preduvjet metode opažanja jest da predmet istraživanja bude točno određen. Učenici pri toj metodi moraju sustavno opažati i voditi detaljne bilješke. Dakle, metoda opažanja uključuje i zapisivanje, crtanje prostora i objekata, fotografiranje ili snimanje. Kao što se u nastavi zemljopisa koristi skica, tako i pri metodi crtanja učenici skiciraju karakteristike mjesta, obilježja zgrada i predmeta. Točnost ovisi o pravilnoj procjeni razdaljine i osjećaju za razmještaj u prostoru. Učenici mogu izrađivati i panoramski crtež, pri čemu prvo crtaju osnovne elemente koje vide u krajoliku, a zatim i ostale elemente. Također, učenici mogu crtati i krokije. U tom slučaju izabiru ishodišnu točku, crtež orijentiraju u smjeru sjever-jug, zatim unose i ostale važne točke u krajoliku, udaljenosti mjere koracima, a smjer provjere kompasom.¹³

Pri metodi otkrivanja posebna se pozornost poklanja onomu što učenici vide te što im to govori. Najčešće se radi o otkrivanju prošlosti različitih zgrada i predmeta.

Učenici pokušavaju odgovoriti na pitanja koja se odnose:

- na različite građevine (Koliko je stara građevina? Je li se promijenila od vremena kada je izgrađena? Zbog čega je došlo do promjena? Je li slična onima u okolini? Zbog čega je bila izgrađena? Zbog čega se sačuvala? Ima li dovoljno dokaza i jesu li oni pouzdani?);¹⁴
- na različite prostore (Kako se prostor promijenio? Koji su razlozi tih promjena? Koji je prostor bio najveći, najmanji, najsvjetliji, najtopliji ili najhladniji u građevini? Kako je prostor izgledao na svojem vrhuncu? Kako to znamo? Kakvi su planovi za očuvanje prostora u budućnosti? Tko je tu živio? Tko se koristio tim prostorom? Kako to točno možemo znati? U kakvoj je vezi taj prostor s lokalnom upravom? Što nam taj prostor govori o razdoblju koje proučavamo? Kako je povezan s ostalim lokacijama? Je li jedinstven

12 Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. English Heritage. (2004) U: Educational Pack. Information for teachers and educational group leaders. 2004/05. English Heritage, str. 8.

13 Brinovec, Slavko (2004). Kako poučevati geografiju. Didaktika pouka. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 54.

14 Davies, Julie, Redmond, Jason (1998). Coordinating history across the primary school. The subject leader's handbook. London–Bristol: Falmer Press, str. 53.

ili postoje i drugi prostori s kojima ga možemo usporediti? Gdje možemo pronaći druge dokaze koji su povezani s tim prostorom? Kako možemo iskoristiti dokaze za dopunu naših otkrića i za odgovore na pitanja?);¹⁵

- na predmete (Tko se njime mogao koristiti? Tko ga je napravio? Kako je bio napravljen? Gdje se koristio? Od čega je napravljen? Što nam govori o društvu? Zašto se koristio? Čemu je služio? Je li se njegova primjena promijenila?).¹⁶

Zbog toga metoda otkrivanja u nastavi povijesti često uključuje mjerenje, npr. mjerenje visine vrata, prozora, veličine soba, visinu zidova ili živice koja omeđuje prostore. Pritom se koriste i druge terenske metode koje se češće primjenjuju u zemljopisu ili sociologiji: npr. intervjui, ankete, kartiranje, prebrojavanje, odnosno skupljanje podataka.

Intervjui mogu biti strukturirani (vode se po unaprijed pripremljenim pitanjima) ili nestrukturirani (vode se spontano, nema unaprijed pripremljenih pitanja). Kada se vode intervjui s lokalnim stanovništvom, treba paziti na metodu rada s usmenim izvorima. Ta metoda zahtijeva odabir, provjeru informacija uz pomoć sekundarnih izvora, utvrđivanje moguće pristranosti i nadopunjavanje nepotpunih informacija. Zbog toga si učenici moraju postaviti sljedeća pitanja: Tko govori? Govori li osoba o tomu što se dogodilo ili zašto se dogodilo? Pripovijeda li sastavljenu priču? Jesu li rečenice povezane s pitanjima ili nisu? Opravdava li se ta osoba? Brani li nekoga drugoga? Izbjegava li odgovore na pitanja? Osjeća li se nelagodno odgovarajući na pitanja? Je li osoba pri odgovorima suzdržana? Može li se osjetiti pristranost?¹⁷ Koristeći se usmenim izvorima, odnosno intervjuiima, učenici razvijaju istraživačke vještine (postavljanje primjerenih pitanja), komunikacijske vještine (slušanje, ispitivanje), poistovjećivanje s ljudima različitih generacija, spretnost pri izboru i sintetiziranju podataka, izradi bilježaka i odgovarajućih izvješća.¹⁸ Pomoću intervjua otkrivaju različite vidove povijesti za dulja razdoblja, npr. otkrivaju kako su se promijenili društveni odnosi, djetinjstvo, način stanovanja, zaposlenja, sport i prijevozna sredstva; kako je razvoj prijevoznih sredstava, tehnike ili medicine promijenio čovjekov način života; kako su se mijenjale ideje i odnos prema npr. religiji, siromaštvu, obrazovanju, građanskoj odgovornosti, itd.¹⁹

Pri anketiranju učenici pripremaju otvorena ili zatvorena pitanja, na koja anketirane osobe odgovaraju usmeno ili pismeno. Teme anketa su vrlo različite, npr.

15 Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. English Heritage. (2004) U: Educational Pack. Information for teachers and educational group leaders. 2004/05. English Heritage, str. 10.

16 Fines, John, Nichol, Jon (1997). Teaching Primary History. Oxford: Heinemann, str. 163–164.

17 Stradling, Robert (2001). Teaching 20th century European history. Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 217.

18 Isto, str. 215.

19 Stradling, Robert (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 221–222.

starost, namjena ili građevni materijali zgrada; veličina obitelji, starost pojedinih članova, podaci o rođenju roditelja i djece, nacionalna pripadnost i podrijetlo roditelja, zaposlenje članova obitelji, način prodaje poljoprivrednih proizvoda itd.

Pri kartiranju učenici proučavaju topografske karte rodnog kraja, ucrtavaju podatke poštujući legende, promatraju građevine (vanjski izgled, natpisi na zgradama), istražuju starost građevina (godina izgradnje), namjenu građevine (stambena zgrada, gospodarski objekt, industrijski obrt, obrtnička radionica, prodavaonica, ugostiteljski objekt, javna ustanova) i promjene tipova građevina. Učenici na karti bojama označavaju namjenu građevina u određenom dijelu grada, odnosno za određene ulice. Dakle, učenici prije svega utvrđuju namjene građevina u nekim dijelovima mjesta ili naselja.²⁰

Pri skupljanju podataka najčešće se prati promet, tj. utvrđuje se gustoća, smjer i vrsta prometa, bilo na seoskoj cesti, bilo na gradskoj ulici, opterećenost cesta, utvrđuju se vrste prometnih sredstava itd.

Pri **metodi postavljanja hipoteza** učenici zaključuju metodom dedukcije ili dedukcije. Npr., pokušavaju zaključiti tko je vlasnik nekog prostora, koji je prostor bio najbučniji, najčišći, najprljaviji, najmirisniji ili najmirniji te obrazlažu razloge svojega izbora. Učenici na temelju dokaza (npr. umjetničkih slika, fotografija, knjiga, skulptura u prostoru i sl.) zaključuju za što su korištene sobe ili kako su provodili slobodno vrijeme. Učenici crtaju očuvani prostor na terenu, a u školi ucrtavaju dijelove koji nedostaju, odnosno pretpostavljaju kako su oni mogli izgledati. Npr., kada se radi o umjetničkim slikama koje prikazuju taj prostor, nastoje otkriti koliko se umjetnik koristio dokazima koji su tada u cijelosti ili djelomično postojali u prostoru, a koliko je izmislio, tj. sam nadopunio.²¹

Terenski rad omogućuje učenicima da skupe građu na terenu, a zatim da nastave rad u školi, gdje ju, koristeći se skupljenom pisanom, slikovnom, audiovizualnom građom, predstavljaju u obliku članka u turističkom časopisu, prospekta za prodaju nekretnina, turističkog vodiča s važnim znamenitostima, izrađuju modele (kako je građevina ili predio izgledao), kolaže, albume razglednica, fotoalbume s opisima, pišu ili izvode igru uloga, komentar uz audiosnimak, vodič, kratak članak o prostoru i sl.; mogu napisati i pjesme, šaljive stihove, pisma, scenarij za kraći televizijski dokumentarac ili priču.²²

20 Primjeri su iz: Vrtačnik Merčun, Vilma (2003). Terensko raziskovanje urbaniziranega podeželskega naselja. U: Geografija v šoli. Godište XII. Br. 1, str. 21–29.

21 Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. English Heritage. U: Educational Pack. Information for teachers and educational group leaders. 2004/05. (2004). English Heritage, str. 8.

22 Isto, str. 7.

Zaključak

Osnovni cilj učenja pomoću metode otkrivanja jest omogućiti učenicima razumijevanje povijesti koje nadilazi faktografsko znanje. Zbog toga nastavnici trebaju osigurati uvjete za samostalno otkrivanje, tj. istraživanje. Potrebno je brižljivo izabrati pitanja, riječi i pojmove, izabrati primjereno vrijeme s odmorima, te kombinirati usmenu i pisanu komunikaciju. Upute i rad nastavnici moraju planirati uzimajući u obzir učeničko predznanje, jer učenici uče pomoću produbljenog otkrivanja. Poučavanje, odnosno učenje otkrivanjem pretpostavlja motivaciju, poticaj i pomoć pri otkrivanju, a učenici ocjenjuju, interpretiraju i odgovaraju na različita pitanja o ulozi i značenju izvora i interpretacija. Učenje otkrivanjem je kao interdisciplinarno učenje u kojemu se dopunjuju znanje, sposobnosti i ponašanje.²³

Učenje pomoću otkrivanja omogućuje učenicima da bolje razumiju prošlost, više cijene povijest, te da se povijeću svrhovitije koriste u svojem životu. "Biti čovjek znači misliti i osjećati, znači razmišljati o prošlosti i gledati u budućnost. Doživljavamo ta iskustva i govorimo o njima, promišljamo ih i dajemo im nove oblike. Ti novi oblici utječu i stvaraju načine doživljavanja sljedećih generacija. A za to je potrebna povijest."²⁴

Literatura

- Golob, Nataša (2003). Umetnostna zgodovina: učbenik za umetnostno zgodovino v gimnazijskem izobraževanju, srednje tehniškem oz. strokovnem izobraževanju in poklicno tehniškem izobraževanju. Ljubljana: DZS.
- Improving teaching and learning in the humanities. (1999). London: M. Ashley and contributors.
- Hoodless, Pat, Bermingham, Sue, McCreery, Elaine, Bowen, Paul (2003). Teaching Humanities in Primary Schools. Exeter: Learning Matters Ltd.
- Davies, Peter i dr. (2003). Enlivening secondary history. 40 classroom activities for teachers and pupils. London – New York: Routledge Falmer.
- Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino. (1988). Godište 36. Br. 3, str. 226.
- Copeland, Tim (2004). Interpretations of History: constructing pasts. U: Education and the Historic Environment. London – New York: Routledge.
- Rode, Marjan, Tawitian, Elisa (2004). Prvi koraki v preteklosti. Delovni zvezek za 6. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana: DZS.
- Phillips, Rob (2002). Reflective Teaching of History 11–18. London – New York: Continuum.

23 Levstik, Linda S., Barton, Keith C. (2001). Doing History. Investing With Children in Elementary and Middle Schools. Second Edition. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, str. 93–105.

24 Isto, str. 191.

- Taylor, Liz (2004). Sense, relationship and power: uncommon views of place. U: *Teaching History*. Br. 116, str. 6–13.
- Levstik, Linda S., Barton, Keith C. (2001). *Doing History. Investing With Children in Elementary and Middle Schools*. Second Edition. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Smart, Dean (2006). Memorials: Linking the Local to the National and the Global. U: *History at Work: Practical and Theoretical Dimensions of History Teaching*. *Euroclio Bulletin* 23, str. 36–42.
- Using historic sites. How to organize and carry out an effective group visit. *English Heritage*. U: *Educational Pack. Information for teachers and educational group leaders*. 2004/05. (2004). *English Heritage*.
- Brinovec, Slavko (2004). *Kako poučevati geografijo. Didaktika pouka*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Davies, Julie, Redmond, Jason (1998). *Coordinating history across the primary school. The subject leader's handbook*. London–Bristol: Falmer Press.
- Fines, John, Nichol, Jon (1997). *Teaching Primary History*. Oxford: Heinemann.
- Stradling, Robert (2001). *Teaching 20th century European history*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Stradling, Robert (2004). *Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Vrtačnik Merčun, Vilma (2003). Terensko raziskovanje urbaniziranega podeželskega naselja. U: *Geografija v šoli*. Godište XII. Br. 1, str. 21–29.

Prevela
Sanja Slukan